

Fehér Zoltán

„Ideki a hegybe felnőtt komlókóró...”

(A moldvai csángó magyarok etnobotanikája)

A Magyar Néprajzi Társaság szokásos könyvbemutatóinak sorában kiemelkedő esemény zajlott le 2011. május 5-én, amikor is Mihályfi Márta veszprémi muzeológus bemutatta Halász Péter új könyvét, a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával megjelent *Növények a moldvai magyarok hagyományában és mindennapjaiban* címűt (General Press Kiadó, 2011).

Akik ismerik a szerzőt, tudják róla, hogy önkéntes gyűjtőként szakemberek megbecsülését és elismerését kiváltó, hiányt pótló tudományos, valamint ismeretterjesztő munkák sorozatával gazdagította önismeretünket szolgáló nemzeti bibliográfiánkat. Ma már a Gyimesben él családjával, hogy még közvetlenebb kontaktusban lehessen a fő kutatási témáját adó csángósággal.

Mostani könyve sok évtizedes terepmunka és könyvészeti búvárkodás eredménye. Emlékszünk rá, hogy Ceaușescu uralkodása idején milyen erőszakosan igyekeztek gyorsítani a romániai magyarság asszimilációját. Minden módon megpróbálták a magyarországi kutatók Moldvába való kijutását és ottani gyűjtését is akadályozni. Elsősorban mégis a folklórgyűjtést tiltották. Halász Péter ekkortáiban is járt a moldvai magyar falvakban, s a *Magyar Néprajzi Atlasz* kérdőíveit dolgozta föl, az archaikus magyar népi tudást igyekezett magnószalagra rögzíteni. Am éppen egy ilyen gyűjtőútja során gyűlt meg a baja a román hatóságokkal.

Halász Péter csángókutatásai eddig is rengeteg új adattal járultak hozzá a moldvai magyarság történetének és kultúrájának jobb megismeréséhez. Munkájának jelentősége éppen abban rejlik, hogy a csángók sok olyan elemét őrizték meg az archaikus magyar népi műveltségnek, amelyek mára más magyar tájakon ismeretlenek, nem gyűjthetők, de nagy valószínűséggel egykor ott is éltek.

A *Növények a moldvai magyarok hagyományában és mindennapjaiban* tulajdonképpen népi növénytan (etnobotanika), tehát a szerző itt bőven kamatoztathatta agrármérnöki alapképesítését. A könyv terjedelménél, átfogó jellegénél és mélységénél fogva alapvető munka e témában. Adattára tartalmazza a moldvai természet és vadnövényeket köznépi elnevezésük ábécé rendjében (tehát nem növénytani rendszerben) felsorolva őket, de minden esetben megadja helyi népi és növényrendszertani latin nevüket, valamint elterjedésüket is. Ugyancsak közli időrendi sorrendben azokat a történeti dokumentumokat, amelyekben leírását adják, vagy akár csak megemlítik a tárgyalt növényféléseket. Az ezekhez fűződő ismeretek, hiedelmek és tevékenységek eddig csak nyelvészeti közleményekben, vagy a népi gazdálkodásról, (gyűjtőgető gazdálkodásról), a népi táplálkozásról, esetleg a népszokásokról, a néphittről (eredetmondák, legendák), illetve a népi gyógyászatról szóló tanulmányokban voltak megtalálhatók. Halász Péter azonban ezek mellett közli azokat a szólásokat, gyermekjátékokat, anekdotákat, meséket, népdalokat és néballadákat is, amelyekben a bemutatott növény szerepel, s kiter e növények népi ábrázolására faragásokban, festésekben, hímzésekben, szöttesekben. Utal ezek szimbolikus jelentésére is.

A népi természetismeret része az úgynevezett népi tudásnak, s ha egy-két évtizeddel korábban jelenik meg Halász Péter könyve, nyilván bővebb, több szempontú összegzést kapjuk a magyar nép hagyományos, elsősorban tapasztalaton alapuló, nem iskolában tanult népi tudásának, amely legutóbb a néprajztudomány legújabb eredményeit összefoglaló *Magyar Néprajz*

VII. kötetének *Népi természetismeret* című fejezetében található (Szabó László alapos munkája). A társadalomlélektan újabban az emberi tudatban – a jobb tájékozódás kedvéért – elkülöníti a mindennapi, a szakmai, az ünnepi és a fölösleges tudást. Az egyes növényekről szóló népi ismereteket azonban a skolasztikus kategóriák egyikébe-másikába éppen e könyv tanúsága szerint nem lehet besorítani, valamint legfőbbjéhez olyan ismeretek fűződnek, amelyek egyszerre racionálisak (empirikusak) és irracionálisak. Ezért nem közöl táblázatot a szerző. Mint írja: *a hagyományos tudás nem rendezhető tudományos szempontok szerint. (...) Ennek a tudásnak nem kategóriái vannak, hanem árnyalatai, fokozatai.* A csángók népi növényismeretei között akadnak olyanok, amelyek minden gyakorlati haszon nélkül valók. Például: *A feltekeredő növények mind jobbról balra tekerednek, mert így dicsérik az Istent. (Íme: a fölösleges tudás. Fölösleges?)*

Az 515 oldalas, puha kötésű könyv számos színes fényképet is közöl a bemutatott növényekről, felhasználásukról. Szerkezetileg hat fejezetből áll, amelyek közül a legfontosabbak a *Bevezető tanulmány* és az *Adattár.* Ezeket egészíti ki, és mintegy hitelesíti az *Irodalom*, a *Tájnylevi* és *köznyelvi növénynevek jegyzéke*, a *Tájszavak magyarázata* és a *Településképek* című fejezet.

A nép- (vagy nemzet-) karakterológia eléggé nehezen megfogható, ingoványosnak is nevezhető kutatási terület, hogy ne mondjam: tudomány. Sejtésem szerint azonban Halász Péter ebben a művében is a csángó magyar néplélek sajátosságainak (Lükő Gábor szavával: *formáinak*) megismerését szolgálja adatainak tömegével, hogy így magunk is gazdagodjunk. Azt a létezőmódot láttatja, ahogyan a moldvai magyar a leg magától értetődőbb módon benne él az őt körülvevő természeti világban, ahogyan anyanyelvével, tevékenységével megelégszik, testvérvé fogadja a fákat, növényeket, virágokat, burjánokat. Könyve Kodálytól vett mottója is erre utal: *Nem elég tudós módjára, anyaggyűjtésszerűen „megismerni” az anyagot, azt „lege artis” feldolgozni, s lélekben talán idegennek maradni tőle. Emberileg is részesévé kell válni a hagyományoknak, s ezzel egy embercsoport lelki életének.* (Más ez a felfogás, mint az amerikai szociálintropológiáé.)

A szerző megállapítja, hogy *A moldvai csángó magyarok életében sokkal nagyobb jelentősége van a vadon nőtt és a természet növényeknek, mint az állatvilágnak. (...) a növények a mindennapi táplálkozást, gyógyítást, az építkezést, a festést, a hiedelmeket, és nem utolsósorban a díszítést szolgálják.* Mivel a természet növényekkel kapcsolatos ismeretek főképp a gazdálkodás technikájához tartoznak, ezekről csak nagy vonalakban beszél. Amikor a csángók véleményét olvassuk a vadnövényekről, mintha csak egy modern természetvédőt hallanánk, aki biológiai láncban gondolkodik, és nem ismer hasznos és haszontalan teremtményt. A csángók szerint is *minden burján jó valamitől, de nem tudjuk, mitől.*

A moldvai magyarok természetismerete is romlik a modern idők hatására. (S nem pótolja ezt sem az iskolából, sem a rádióból, sem a televízióból, sem a helyi román értelmiségtől szerzett értesülés.) Ennek első jele, hogy elfelejtik az egyes növények nevét, vagy amikor többféle vadnövényt ugyanazzal a névvel neveznek meg. Gyönyörű régies növényneveink mennek így veszendőbe (sárgy, őszvirág, gyertyavirág, hozzámneérj, csombor stb.). Gondoljuk csak el, hogy nálunk a nyelvújítás korában művilég előállított növényneveket terjesztettek el, ahelyett, hogy felkutatták s elterjesztették volna a népi elnevezéseket. (Persze erre is volt példa.) De a Lúdas Matyi írója, Fazekas Mihály is nevetségesnek tartja a népi növényneveket. Moldvában az is előfordul, hogy a növény felhasználása még ismert, eredeti nevét mégis elfelejtették vagy románból vett kölcsönszóval nevezik meg. A román–magyar együttélés a gyógynövények felhasználásában is interetnikus hatásokat eredményezett, s érdekes módon itt a közvetítők a cigányok.

Alapvetően kétféle helyen gyűjtik az étkezésre, gyógyításra vagy egyéb célra szolgáló növényeket: mezőn (erdőn) és a kertekben – írja Halász Péter. Szokás volt bizonyos (használható) „burjánokat” betelepíteni a mezőről a kertekbe.

Az emberiség ősi gyűjtőgető gazdálkodásmódjának elemei a mai vadon nőtt növények gyűjtésében vagy a gyógynövénygyűjtés gyakorlatában figyelhetők meg. Ehhez a csángóknak ma sem igen kell szerszám, kézzel szedik, esetleg „facskával”, rossz metszőollóval, s tarisznyában, ölben hozzák haza. Halász Péter a gyógynövénygyűjtéssel kapcsolatos szabályok közül megemlíti a *Szent György-nap előtt, pünkösöd előtt, Nagyboldogasszony napján, napkelte előtt, délben, szótlanul* előírásokat. Kíváncsi volnék rá, hogy ismertek-e a csángók olyan előírást ezzel kapcsolatban, mint Bátyán, hogy gyógynövényt csak olyan nő szedhet, aki „nem virágozik”, vagyis kislány,

illetve öregasszony. Ugyancsak érdemes volna kutatni a gyógynövénygyűjtéssel kapcsolatos speciális imádságot vagy ráolvasást.

A vadon termő növényeknek nagy szerepe van a csángók táplálkozásában. Sokféle vadnövényből főznek teát, s a főzetet víz helyett fogyasztják. Táplálkozási rendjükben jelentős szigorítást jelent a böjt, amelynek legáltalánosabban fogyasztott étele a *káposztalé pityókával*, de szeretik a *szenyőgombát* és a *borcsban főtt kígyóhagymát* is. Salátaként eszik az *erdei salátát*, főzik a *csihánt*. Vértisztítónak tartják a *cikória*, a *papadija* és a *tyúkvirágból* készült salátát. Az ősszel eltett, télen megfagyott *vadkörte* tavasszal csemegének számított. Több, hajdan emberi tápláléknak használt növény lesüllyedt az állatok takarmányozására használt termények közé.

Mit tartottak arról, hogy honnan lehet megtudni, melyik növény gyógyhatású? Egy jugáni öreg szerint, *amelyik burjánról a méhek gyűjtenek, az gyógyításra is jó*. A lészpediek pedig a tövises, tuskés növények gyógyító hatásáról azt mondják: *azok szúrják a bajt*. A csángók gyógynövényismerete ma már ott tart, hogy tudnak az egyes burjánok gyógyhatásáról, de nem tudják, mire jó. Néhány közismert szabály: *Feredésre minden burján jó*. A gyógyteaát cukor nélkül kell inni. Füstölésre a szentelt burján hatásosabb.

A *gyógynövények hatásmechanizmusának szerves része a mágia, a gyógyító erejükbe vetett hit* – írja a szerző. A csángók szerint a gyógynövény egy évig őrzi meg gyógyító erejét. A gyógytea készítésekor páratlan számú csipetet kell a vízbe tenni. Bizonyos burjánokat meghatározott napokon kell szedni hatékonyságuk biztosítása érdekében. A növényeket gyakran használták jövedőléssé, állapotukból előjelként következtek a termésre. Tiltották a temetői virágok használatát.

Halász Péter részletesen foglalkozik a növények részeire vonatkozó ismeretekkel, képzetekkel is. Az *ág* például a szegénységet (ággal fűt, *ágrólszakadt* – teszem én hozzá), másrészt a reményt (zöld ág) jelenti. Míg Andrásfalvy sok adatot közölt a Duna melléki magyarság ősi gyümölcsészeti ismereteiről, például a fák ágainak oltásáról, efféle ismeretekben a moldvaiak kevésbé bővelkedtek. Az erdei fák kitermelése és kisipari felhasználása nagy szakértelmet követelt (tűzifa, épületfa, szindelynek, hordónak, szekérnek, kulacsnak, orsónak, faszénnek, szerszámnak való fa). A falopás *igen régi és elterjedt népszokás* – írja némi malíciával a szerző. A fa forgácsából gyógyító hatású fürdővizet készítenek. Itt is ismerik a fanyesés, -ültetés holdfázisokhoz fűződő előírásait, illetve tilalmait. Szerepe, jelentése van a fának az álomban és a rontó cselekedetben is. Érdekes történeti mondát őriznek Szent László fájáról. *Ez a monda szépen példázza, hogy a moldvai csángó magyarok sorsa a történelem során szorosan összefüggött Magyarországgal*. A *Molnár Anna* balladában szereplő *bulykoszfa* pedig talán a mitológiai világfa. A *bimbó* szónak jó néhány magyar változatát ismerik, s nem vették át a román megfelelőjét.

A *fűvel* kapcsolatban Halász Péter agrártudományi és néprajzi szempontból egyaránt szak-szerű leírását adja a szénamunkáknak. A *háncsból (fakéregből)* feltehetőleg a XIX. században még lószerszámot is készítettek, inség idején pedig megőrölték és liszttel keverve kenyérnek sütötték meg. A *levél (lapi)* szóláshasonlatban és népdalokban is szerepel. Az úrnapi sátor gallyainak leveleit orvosságnak használják. És itt megint megjelenik a népi természetvédelem egy hiedelmi megelőző előírásban: *Ahány lapicskát leszakasztasz, annyi miatyánkot el kell mondanod...* (Egy Bosnyák Sándor által gyűjtött fenyegető-tiltó adat is ezt látszik igazolni. *Ha virágot szakít, akkor valaki meghal a rokonságból.*) A *tüske* csángó neve *csipke*. Halászatnál a csalíhoz kötötték, de tüként is használták levelek vagy fakéreg összetűzésére.

A növénynek a *virág a legfeltűnőbb, leginkább észrevehető, és talán legjobban számon tartott része*. A nő és a virág kapcsolatát fejezi ki, hogy a leányanya gyermekét *virágdzsermeknek* nevezik, a szeplőtelen fogantatás pedig a csángók szerint úgy történt, hogy *Szűz Mária virágot szagolt a Paradicsomkertben, s abból lett a Jézuska*. Érdekes, hogy a csángó házak telkén a régebbi időkben a virágoskert nem a ház előtt, hanem mögötte pompázott az *őszirózsával, pápporgóval, kukónavirággal, szalmavirággal, pillangóvirággal, tángyévirággal, botoskával* és még jó néhány szép nevű virággal. A *hiedelmek világának számos területén szerepel a virág, mondhatni az emberi élet minden szakaszában meghatározó szerepet kap, a fogantatástól a halálig, sőt azután is. Ott van továbbá az ünnepeken, sőt bizonyos ünnepélyességet visz a hétköznapi mozzanataiba is*. A nagyböjt utolsó előtti hete, a virághét természetesen tele van a virággal kapcsolatos eseménnyel, szokással. Pusztinán régen virágvasárnap *mátkásodtak, mátkázódtak a házasulandók*. A barkát a moldvai csángók *pimpónak* nevezik. (A sárköziet *pimpónak* nevezik a megromlott bort. F. Z.) Sok változatban ismerik

az anyaországban is elterjedt legendát, miszerint a fűzfát azért áldotta meg Jézus, mert pimpós ágai elrejtették az üldözők elől. A szentelt pimpóhoz sokféle hiedelem kapcsolódik. Még a hamvazószerdai hamut is belőle nyerik. A virág megtalálható a csángók *otthonaik falára feszített szótteseiken, a testükön hordott ruháikra hímzett motívumokban is*. És természetesen folklórjukban. A virág legtöbbször a nőt szimbolizálja. *A trunki leányok/Porondi virágok*. Van egy meséjük is *a virágszázból vált leányról*.

Ezzel a Hegedűs Lajos által gyűjtött népmesével kapcsolatban a tanulmány végén Halász Péter így vall munkája értelméről: *Ez a mese – vagy ha úgy tetszik: a génjeinkben öröklődött emlék azokat az időket idézi, amikor az ember még szerves része volt az őt körülvevő világnak, vagy legalábbis éltek közöttünk olyanok, akik különös kegyelmi állapotban át tudták lépni azt a válaszfalat, amit az ember bűnbeesését és a paradicsomi állapotokból való kiűzetését követően önmaga emelt, vagy legalábbis vont maga és kisebbik testvérei: az állatok és a növények közé. Ennek a falnak az átható réseit keressük ebben a könyvben. Azt, hogy miként próbál a természethez közel élő ember átlesni, átkukucskálni ezen a korlátot, amin az éhes és táplálékot kereső, vagy az ilyen-olyan betegségbe esett, s gyógyító füvek után járó állatok még sokkal könnyebben átjárhatnak.*

E számunkat nyomta és kötötte az AS-Nyomda Kft. Szilády Üzem

axel springer

SZILÁDY

6000 Kecskemét, Mindszenti krt. 63.

Tel.: +36 76 481 401; Fax: +36 76 481 204

E-mail: szilady@axelspringer.hu

www.as-nyomda.hu; www.szilady.hu

Folyóiratunk megjelentetését a Nemzeti Kulturális Alap

nka
Nemzeti Kulturális Alap

támogatja.